

Mitä onkaan huippututkimuksen taustalla?

HAKALA, JUHA T. (2002). *Luova prosessi tieteessä*. 333 s. Gaudeamus, Helsinki.

Tartuin kasvatustieteilijä Juha Hakalan uuteen teokseen innolla. Tämänkö teoksen avulla oppisin ymmärtämään niitä prosesseja, joiden avulla hyvä tutkimus syntyy? Omat kokemukseni tutkimuksen tekemisen ”suosta” olivat oiva pohja, joihin verrata Hakalan ajatuksia.

Kirjan luettuani en taida olla viisaampi oman luovan prosessini edistämisessä. Sen sijaan käsitykseni nerouden, lahjakkuuden ja älykkyyden suhteellisuudesta vahvistui entisestään – ja samoin käsitykseni siitä, että yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa nerokkaan tutkimuksen määrittely on huomattavasti monimutkaisempaa kuin luonnon-, lääke- tai taloustieteissä, joihin kirjoittaja luovaa prosessia pääasiassa peilaa. Teoksen tarjoamat välineet menestyksekkääseen luovaan tieteelliseen prosessiin ovat hämmästyttävän kevyitä. Keveyden tunne syntyy siitä, että teoksen kuvaamasta tiedeyhteisöstä puuttuvat sellaiset inhimilliset piirteet kuten vallanhimo, kateus ja tarve oman aseman turvaamiseen. Tieteen arvottamisen poliittisuutta Hakala kyllä käsittelee omana

lukunaankin, mutta siitä huolimatta jää vaikutelma, että hän ymmärtää poliittisuuden lähinnä koulukuntien välisenä eikä myös tutkimusryhmien sisäisenä ja yksilöiden toimintatapoihin kytkeytyvänä asiana.

Hakalan kirja herätti jonkin verran hämmennystä heti alussa. Hänen tyylinsä sai miettimään kenelle kirja on tarkoitettu. Sujuva ja eloisa teksti sisältää lukuisia eläviä kuvauksia siitä, millaisissa ympäristöissä aikansa nerot ovat työskennelleet. Toisin sanoen kirjaan tarttuu mielellään. Toisaalta minulle jäi loppuun saakka epäselväksi se, onko kyseessä yleissivistävä kaiken kansan teos, tiivistelmä nerouden, luovuuden ja älykkyyden tutkimuksista eri aikakausina vai itsenäinen tutkimus näistä teemoista. Jälkimmäiseen vaihtoehtoon viittaa kirjoittaman keräämä oma aineisto, kirjeenvaihto 38 nobelistin kanssa, mutta hänen omia tulkintojaan siitä on kirjasta varsin vaikea löytää. Nobelistien kuvaukset omista luovista prosesseista tuntuvat lähinnä kirjan ”kuvitukselta.”

Kirjoittajan hankkimassa aineistossa harmittaa myös miesnäkökulman korostuminen. Ehkä juuri siitä syystä, että Nobel-palkintoja ei toistaiseksi ole naisille runsaasti jaettu, olisikin teokseen voinut ottaa mukaan tie-

teen huipulla olevia naisia ja keskustella heidän kanssaan siitä, mikä luovaa prosessia edistää ja nobeleihin johtaa. Ehkäpä tätä kautta kirjoittaja olisi saanut yhden tulkinnan lisää ympäröivien olosuhteiden vaikutuksesta nerokkaiden oivallusten syntymisessä. Tulkintani mukaan koko kirjassa puhuu vahva miesnäkökulma. Niin nobelistit kuin suuri osa älykkyyden ja luovuuden tutkijoistakin ovat (tietysti) miespuolisia. Koska naisten näkyvyydestä akateemisissa yhteisöissä on keskusteltu viime vuosina jo kohtuullisen vilkkaasti, en voi olla harmistumatta siitä, että naiset vaikenevat tässä teoksessa – varsinkin, kun kirjan nimi lupaa syvällistä pohdiskelua tieteen tekemisestä yleensä. Olisi ollut esimerkiksi kiinnostavaa tietää määrittelevätkö tämän päivän mies- ja naishuippututkijat otolliset ympäröivät olosuhteet eri tavoin.

Minulle teos oli ennen muuta yleissivistävä. Oli avartavaa lukea siitä, miten neroutta, älykkyyttä ja lahjakkuutta on pyritty kulloinkin määrittelemään. Eri aikakausien tulkinnot sekä karmaisivat että huvittivat. Varsin kiintoisa oli muistutus, että älykkyyttä ei suinkaan aina ole pidetty toivottuna ominaisuutena – esimerkiksi Charles Darwinin serkun, psykologiaa opiskelleen Francis Galtonin vahvat huomiot älykkyyden periytymisestä sukupolvelta toiselle eivät olleet ristiriidatta hyväksyttävissä 1800-luvulla. Päinvastoin, perimätietona oli päädytty pitämään omaleimaisiin henkisiin suorituksiin yltäviä ihmisiä pikemminkin rasitteena ympäristölleen. He eivät kelvanneet ruumiilliseen työhön, he olivat vareltaan heikkoja ja sairaalloisuuteen saakka neuroottisia. Sivistyneistö ja rahvas jakoivat tämän käsityksen.

Neroutteen ja älykkyyteen yhdistettiin myös melankolia ja epätavalliset tunnetilat. Italialainen kriminologi Cesare Lombroso (1836–1909) toi ensimmäisenä julkisuuteen ajatuksen neroudesta patologisena tilana. Hänen näkemysensä mukaan sellaiset suuruudet kuin säveltäjä Wolfgang Amadeus Mozart, runoilija Robert Burns ja taloustieteilijä ja filosofi John Stuart Mill olivat mieleltään sairaita. Historia tuntee edelleenkin niin tieteen kuin taiteenkin puolelta monia neroja, joilla oli varsin traaginen loppu, esimerkkinä vaikkapa kirjailija Ernest Hemingway. Ehkäpä ajatus nerouden ja alakuloisuuden toisiinsa kytkeytymisestä näkyy nykypäivänkin tiedemaailmassa, koska siellä on huomattavasti tavallisempaa kohdata niitä, joille tutkimuksen tekeminen on tuskasta ja ahdistunutta raatamista kuin niitä, joiden mielestä se on hauskaa. Vaatiko ”uskottava nerous” tämän päivän tiedeyhteisössä tiettyä melankolista otetta ja angstia historiallisista tekijöistä johtuen? Pelätäänkö, että sujuvalta näyttävä tutkimustyö tulkitaan osoitukseksi suurten ajatusten puuttumisesta eikä tutkijan ammattitaidosta?

Nerokkailla ihmisillä on Lombrosen mukaan myös selkeitä ominaisuuksia, kuten vasenkätisyys, änkytys, lyhytkasvuisuus, riisitauti, kalpeus, kuihtuneisuus ja jälkeenjääneisyys. Tätä taustaa vasten ei ole ihme, jos aikansa vanhemmille lapsen luokitteleminen neroksi oli lähestulkoon pahinta mitä voi tapahtua.

Kirjan parasta antia on kattava kuvaus niistä moninaisista näkökulmista, joiden kautta luovan ajattelun olemusta on pyritty ottamaan haltuun. Yksi kiinnostava näkökulma on tieteellisen ja arki ajattelun suhteiden pohdiskelu, josta olisin mieluusti lukenut lisääkin. Tämän

teeman Hakala tuo esille lähinnä sivulauseissa. Pitäisin siitä keskustelua kuitenkin tärkeänä, onhan kyse periaatteessa koko tutkimuksen tekemisen oikeutuksesta ja tieteellisen ajattelun tuottaman tiedon merkityksestä.

Kirjassa vankkaa osaamista on nerokkuuden ja sitä kulloinkin arvottavan yhteisön suhteen kuvaamisen lisäksi pohdinta siitä, missä määrin nerous, älykkyyden ja lahjakkuus ovat sama tai eri asia, tai ylipäänsä liittyvät toisiinsa. Tässä kohdin kirjoittaja astuu itse selkeästi esiin arvioimalla nerouden, luovuuden ja lahjakkuuden määritelmiä ja kytkeytymistä toisiinsa. Hänen mukaansa on esimerkiksi mahdollista olla varsin lahjakas olematta huippuälykäs tai nero. Lahjakkuus ei välttämättä takaa tuotteliaisuutta, tai edes tuotosten tasaista laatua. Kirjan ehkä keskeisin sanoma onkin se, että lahjakkuus, älykkyyden tai nerous (miten tahansa määriteltyinä) eivät vielä tarkoita tieteellistä menestystä. Lahjakkuuden kypsytymisen neroudeksi edellyttää otollisia olosuhteita. (Tässäpä hyvä helpotus kaikille niille, jotka kokevat nerokkaiden ajatusten olevan kaukana omasta tutkimuksestaan!). Nämä ovat kiinnostavia näkökulmia, vaikka eivät kovinkaan uusia.

Toisaalta tämä ympäröivien olosuhteiden merkitysten vaikutusten korostaminen luovan prosessin taustalla on teoksessa kummastuttavinta. Tästä kirjoittaessaan Hakala ei ota tieteen (tekemisen) poliittisuutta laajasti käsittelyyn, vaikka sivuaakin tematiikkaa kautta kirjan. Tarkoitin tieteen poliittisuudella tässä yhteydessä sellaisia asioita kuin kiistelyä siitä, mitkä ilmiöt ovat yhteiskunnallisesti oleellisia, miten niitä tulisi tutkia, ketkä ovat ”oikeita” auktoriteetteja joihin nojata ja niin edelleen. Kiistoissa on siis kysymys siitä, mille perustalle tieteellisen tiedon tulisi pohjata, jotta se olisi oikeaa tietoa. Vaikka Hakala tuo esille esimerkiksi Albert Einsteinin Nobel-palkinnon saamisen osoituksena tieteen arvottamisen poliittisuudesta ja henkilöistiriitojen vaikutuksesta, jään silti kaipaamaan perusteellisempaa pohdintaa siitä, mikä on tiedeyhteisöissä ja etenkin tutkimusryhmissä toimivien ihmisten toimintatapojen merkitys otollisen ilmapiirin luomisessa. Kasvatattavko aikansa auktoriteetit vallanhimossaan itselleen samanmielisiä seuraajia vai kannustavatko he rohkeasti toisinajattelun? Kaipasin siis tieteen poliittisuuden kysymysten viemistä yksilötasolle.

Hakalan teos on oivallista luettavaa kaikille niille, joita kiinnostavat luovuuden, nerouden ja älykkyyden määritelmät ja arvostukset eri aikakausina. Sen sijaan se ei tarjoa kovin paljon uutta siitä, mikä mahdollistaa luovan prosessin ja nerokkaat oivallukset. Kirjan luettuani olen (edelleen) sitä mieltä, että aikakauden arvostusten lisäksi sattumalla on varsin suuri osuus siinä mitkä lahjakkuudet määrittävät aikanaan neroiksi. Sattumalla on merkitystä nimenomaan siinä, millaisia tieteentekijöitä lahjakkaat tutkijat uransa alkuvaiheessa tapaavat ja kokevatko he näiden inhimillisten kohtaamisten kautta tiedeyhteisön ja sen toimintatavat ylipäättään itselleen sopivaksi.

PIA BÄCKLUND

Helsingin kaupungin tietokeskus